

İlkin Eminova²⁷
VƏLİ XULUFLUNUN "KOROĞLU" NƏŞRİ
BARƏDƏ MÜLAHİZƏLƏR

Vəli Xulufunun "Koroğlu" dastanının toplayıcısı, nəşri, tədqiqatçısı və tərcüməçisi kimi xidmətləri əvəzsiz olsa da, dastanın "İkinci çapına qeyd"də özünün bilavasitə bildirdiyi kimi, "Koroğlu"nun bir neçə qolunun hələ yazıya köçürülməmiş olması səbəbindən onu "ədəbi və ictimai cəhətdən" təhlil etməyə girişməmişdir. Bəlkə də girişmək istəməmişdir. Təsadüfi deyil ki, alim erməni dilində Koroğlu haqqında ayrıca bir kitab yazdığını, pyes hazırladığını, ermənilərin onu "iranlı" kimi qələmə verdiklərini bildirməsinə rəğmən, buna cavab vermək fikrində olmadığını da xüsusi qeyd edir (1, 1-2). Görünür, bunun üçün hansısa ciddi əsaslar olmuşdur.

"İkinci çapa qeyd"də Vəli Xulufunun söylədiyi fikirlər daha çox dastanın müxtəlif variantlarının dili, əlifbası, eləcə də dialektologiya və imla məsələləri ilə bağlı xırda-para qeydlərdən ibarətdir. Bununla belə, bütün bu söylənilənlər onun görmüş olduğu işin əhəmiyyətini zərrə qədər də azaltmır. Üstəlik də alimin qələminə məxsus "Başlangıç əvəzinə" adlı hissədə elə məqamlar var ki, onlara xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Çünki həmin məqamlar folklorşünaslıq elmi baxımından son dərəcə böyük önəm daşıyır.

Vəli Xulufu "Başlangıç əvəzinə" adlı "ön söz"ün əvvəlində yazır: "Koroğlu" Azərbaycanda, əltsüsus Qazax, Şəmki, Gəncə mahallarında çox məşhursur. Koroğlu adına bir çox uydurmalar söyləyirlər" (2, 3). Elə buradaca diqqət verməli olduğumuz ilk məqamla - "uydurma" kəlməsi ilə üzleşirik. Dastanın 1999-cu il nəşrinə (3) ön söz və şərhlər yazan A. Nəbiyev elə həmin səhifənin altındakı qeydində sözügedən termini "əfsanə" kimi tərcümə edir.

Bu fakt bizə bir vaxtlar folklorşünaslıq terminologiyasında "uydurma" termininin geniş istifadə edildiyini, sonradan hansısa səbəbdən həmin terminin fars dilindən alınma "əfsanə" kəlməsi ilə əvəz edildiyini söyləməyə əsas verir ki, bu da əslində maraqlı məsələlərdən biridir.

Vəli Xulufu daha sonra dastanda adı çəkilən yer adları ilə Azərbaycandakı bəzi toponimləri tutuşdurur ki, bu da diqqət etməli olduğumuz ikinci önəmli məqamdır. Alimin yazdığına görə, yerli sakinlər bir çox yer adlarını və "qədimdən qalma istehkamət" Koroğluya şamil edirlər. Bu baxımdan "Gəncə qəzasının Eldar kəndi yanındakı "Eldar ovuğu", Zəyəm stansiyası yanındakı "Qaraul təpəsi", Köhnə Qalakənd ilə Təzə Qalakənd arasındakı "Koroğlu qalası", Qazax mahalında, Ağstafa çayı dərəsində... iki qala" kimi yerləri və toponimləri misal çəkən alim yazır ki, Kür çayının, Dəlilər və Tərs Dəlilər kəndlərinin adları da Koroğluya "isnad verilir" (2, 3).

Bu məsələyə xüsusi münasibət bildirən Azad Nəbiyev yazır ki, V. Xulufu bu toponimlərə münasibət bildirməklə Koroğlu adını Azərbaycan ərazisində türk xalqlarının tarixi məskunlaşması ilə bağlamağa çalışır (4, VIII). Burada məsələnin siyasi-ideoloji tərəfindən daha çox elmi tərəfi maraqlıdır. Təsadüfi deyil ki, Vəli Xulufudan çox-çox sonrakı dövr folklorşünasları da dastanla bağlı yer adlarına xüsusi diqqət yetirməkdə və alimin fikrini təsdiq etməkdədirlər. Məsələn, M.Kazımoğlu göstərir ki, "əfsanə və rəvayətlərimizin böyük bir qismi Azərbaycan ərazisindəki yaşayış yerləri (Şuşa, Laçın, Kəlbəcər, Ağdam, Qubadlı, Zəngilan, Naxçıvan, Gəncə, Lənkəran, Bakı, Şamaxı, Quba, Şəki...); dağ, qaya və qalalar (Şah dağı, Qoşqar, Kəpəz, Qırxqız, Yanardağ, Gəmiqaya, Əlincə, Qız qalası...); çaylar və göllər (Araz, Kür, Arpa çayı, Həkəri, Bərgüşad, Göy göl, Maral göl, Göyçə gölü...) və s. kimi konkret coğrafi məkanlarla bağlıdır. Coğrafi məkan kimi Azərbaycanın nişan verilməsi "Koroğlu" dastanı üçün də səciyyəvi sayıla bilər. "Koroğlu"da baş qəhrəman «Qafin o tərəfindənəm» deyib yerini-yurdunu Qafqazla əlaqələndirirsə, bu fakt həmin dastanda vətən anlayışı altında məhz Azərbaycanın nəzərdə tutulduğunu göstərir" (5, 23).

X. Bəşirova isə öz növbəsində qeyd edir ki, "hadisələrin baş verdiyi məkan dastanın fəaliyyət göstərdiyi regionla bağlıdır. Məsələn, Azərbaycan, Anadolu variantlarında belə məkan koordinatları Dərbənd, Toqat, Qars, Ərzurum, Ərzincan, Bağdad, Təbriz, Diyarbəkirdir. Ancaq mifoloji məkan olan Çənlibel yaxud Cambilin lokallaşması bütün variant və versiyalarda özünü göstərir. Burada Çənlibel digər coğrafi adlardan fərqli olaraq, konkret bir bölgə ilə bağlanmır, əksinə, hər bir dastan variantında onun koordinatları, həmin variantın aid olduğu etnik-coğrafi çevrəyə aid edilir. Belə ki, Çənlibel Anadoludan Sibirə qədər, Orta Asiyadan Balkanlara qədər... müxtəlif coğrafi və etnik dəyişməyə məruz qalır" (6, 42).

Vəli Xulufu Kür çayı və Dəlilər kəndi barədə iki nağılın qısa məzmununu söyləyir ki, bu da alimin fikirləri içərisində diqqətimizi çəkən üçüncü önəmli məqamdır. Belə məlum olur ki, alim "nağıl" kəlməsini rəvayət mənasında işlədir, çünki onun söylədikləri əslində bugünkü təsnifata görə rəvayət janrına daha uyğun gəlir. İşin ən maraqlı tərəfi isə budur ki, müəllif özü onları əfsanə janrına aid edir və yazır ki, "Bu cür əfsanələr Şəmki mahalında Koroğlu adına çox isnad verilir" (2, 4).

Beləliklə, Vəli Xulufunu təkcə "Koroğlu" dastanının, deyil onunla bağlı bəzi nağıl, əfsanə və rəvayətlərin də ilk toplayıcılarında bir kimi nəzərdən keçirməyə imkan verir. Lakin bu məsələ folklorşünaslarımızın diqqətindən nədənsə yayınmışdır. Halbuki deyilənlər diqqətdən kənarda qalmağa layiq məsələlər deyil. Və məsələ təkcə nağıl, əfsanə və rəvayətlərlə də sınırlı deyildir. Müəllif "Başlangıç əvəzinə" adlı "ön söz"də xalq arasında mövcud olan, Koroğlunun adına bağlanan bəzi deyim və məsələlərdən də söz açır ki, fikrimizcə, onlara da xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Alim yazır ki, "Bunlardan başqa Koroğluya isnad verilən bi çox məsələlər vardır" (2, 4).

V. Xulufunun topladığı materiallar topladığı ərazilərin dialektoloji mənzərəsini öyrənmək baxımından da əhəmiyyətlidir. Onlardan bir neçəsinə nəzər salaq:

"Koroğlu deyir:

"Cəhd eylə, bir işdə tapıl,
Sənli də olu, sənsiz də olu".

Camaatda da məsəl var:

"Kişisən, çalış iş düzəlt,
Sənli də olu, sənsiz də olu".

"Çoxları atasının gözünü çıxartdı ki, mənə də Koroğlu desinlər, amma Kor kişinin oğlu dedilər"" (2, 4-5).

Sonuncu məsəl bu gün də xalq arasında işlənməkdədir. Özü də həmin məsəl Azərbaycanın təkcə konkret bir bölgəsində deyil, bütün bölgələrində geniş yayılmışdır. Vəli Xulufu onun bir qədər fərqli şəklini də təqdim etmişdir:

"Çoxları atasının gözünü çıxartdı ki, mənə də Koroğlu desinlər, amma Koroğlu olmadı" (2, 4-5).

Dastanın 1999-cu il nəşrinə (3) ön söz və şərhlər yazan A. Nəbiyev elə həmin səhifənin altındakı qeydində sözügedən məsəlin sonundakı "Koroğlu olmadı" ifadəsinin "Koroğlu birdir" ifadəsi ilə əvəz edildiyini bildirir. Beləliklə, məsəlin bir çox fərqli deyiliş şəkilləri var.

Aşağıdakı nümunə də günümüzdə də yaşarlılığını davam etdirməsi baxımından diqqətçəkicidir:

"Çünkü oldun dəyirmançı,
Çağır, gəlsin dən, Koroğlu!
Adın qoydun dəyirmançı,
Çağır, gəlsin dən, Koroğlu!" (2, 5).

Bu poetik nümunəyə "Koroğlu"nun M. H. Təhmasib tərəfindən toplanmış variantında bir qədər fərqli şəkildə rast gəlirik:

"Çünkü oldun dəyirmançı,
Çağır, gəlsin dən, Koroğlu!
Üyüd arpa, buğda, darı,
Al şahadan sən, Koroğlu!" (7, 181).

Vəli Xulufunun daha sonra gətirdiyi misallar əski türk mifoloji təfəkkürü ilə səsleşməsi, başqa sözlə "Boz qurd"la bağlı əfsanə və inanışların izini daşması baxımından maraqlı doğurur:

"Koroğlu deyib:
"Gənə qurd oğlu, qurd olur".
Camaat da deyir:
"Qurtdan törəyən, qurd olur"" (2, 5).

Bu deyimlərin hər ikisi eynən yuxarıda örnək verdiyimiz misallar kimi xalq arasında bu gün də "Qurddan törəyən, qurd olar", qurdun oğlu qurd olar" və ya "qurddan qurd törəyər" şəklində yaşayır. Hərçənd ki, topladığı bölgələrdə eynən, yəni yuxarıda çəkilən, biri Koroğluya, digəri də "camaat"a şamil edilən misallar şəklində, demək olar ki, dəyişmədən söylənməkdə davam edir.

Dastanın M. H. Təhmasib tərəfindən toplanmış variantında bu deyim aşağıdakı kimidir:

"Çaqqal əniyi qurd olmaz,
Yenə qurd oğlu qurd olu" (8, 137).

İ. Sadiq haqlı olaraq yazır ki, "Koroğlu" dastanında qurdla bağlı atalar sözləri tez-tez işlədilir. Maraqlıdır ki, bənzər deyimlərə "Kitabi-Dədəd Qorqudda da rastlaşırıq (9, 68).

Xalq arasında tez-tez rast gəlinən, təhrif edilmiş şəkli alan "Koroğlu deyir ki, igidlik ondur, doqquzu qaçmaqdır" məsəlinin artıq unudulmuş olan əsl bir qədər başqa formada olub ki, Vəli Xulufu çəkdiyi misallar içərisində ona da toxunur:

"Deyirlər ki, Koroğlu deyib:
"İyitlik üç şeydir: Birisi vurub yıxmaq, ikisi qaçıb qurtarmaqdır".

Maraqlıdır ki, xalq arasında bir varxlar yaygın olan, Vəli Xulufunun sayəsində yazıya alınaraq dövrümüzədək qorunub saxlanılan məsəllər içərisində Keçəl Həmzənin dilindən söylənən deyimlərə də rast gəlmək mümkündür:

"Koroğlu deyib:
"İgidin hövsələsi, səbri gərəkdir".
Keçəl Həmzə demişkən:
"Söz dəyirməndə gedər" (2, 5).

Alimin qələmə aldığı bütün bu uydurma (əfsanə), nağıl, rəvayət və deyimlərin üzərində ətraflı şəkildə durmağımızın birinci səbəbi folklorşünas alimlərin onlara çox zaman toxunmamaları, toxunduqlarında da öləri toxunaraq keçmələri ilə bağlıdır. Koroğluşünaslıq sahəsində qələmlərini sınamış, dəyərli fikirlər söyləmiş elm adamlarının böyük əksəriyyəti həmişə diqqəti əsasən və ya yalnız Vəli Xulufunun dastanın toplanmasında, nəşrinə və tərcümələri istiqamətində gördüyü işlər üzərində cəmləmiş, onun yuxarıdakı istiqamətdə gördüyü işi və söylədiyi fikirləri isə diqqətə almamışlar. Məsələn, İ. Sadiq özünün "Azərbaycan "Koroğlu" eposu" silsiləsindən I kitabının "Koroğlu" dastanında işlənməmiş atalar sözləri və məsəllərdən bəhs edilən bölümündə (9, 57-70) bütün sitatları M. H. Təhmasib variantından gətirdiyi halda, Vəli Xulufudan ümumiyyətlə heç bir misal gətirməmişdir.

R.Salmanlı haqlı olaraq qeyd edir ki, Sovet hökumətinin sərt ideoloji psinsiplərinin hakim olduğu bir dövrdə "Koroğlu dastanını toplayıb nəşr etdirmək azərbaycançılıq idealına şəərəfli xidmətin parlaq əməli ifadəsi idi. "Fədakarlığına, milli mövqeyinə görə onu Azərbaycan folklorşünaslığının Koroğlusunu adlandırmaq olar" (10, 3-4). Bununla belə, alimlər uzun müddət ona, sanki, ögey münasibət bəsləmiş, bir çox hallarda adını sadəcə bir-iki cümlə ilə yad etməklə kifayətlənmişlər. Və bu hal repressiya illərinin soyuq rüzgarlarının keçib getdiyi illərdə də davam etmişdir. Bu baxımdan M. H. Təhmasib də istisna deyildir. Təsadüfi deyil ki, alim "Koroğlu"nun 1982-ci il nəşrinə yazdığı "Bir neçə söz" başlıqlı ön sözündə sələfinin adını sadəcə bir cümlə ilə yada salmış və bunu da xroniki ardıcılığa əməl etmək üçün etmişdir.

Əlbəttə, əslində alimlərimizi günahlandırmaq da doğru olmaz. Çünki nə isə yazmaq, demək üçün əldə faktoloji material olmalıdır. Belə material isə yox idi. Çünki 1937-ci ildə təkcə Vəli Xulufunun özü yox, əsərləri də repressiyaya məruz qalmışdı. Onun kitabları bütün kitabxanalardan yığışdırılmışdı. Maksimum məlum olan bu idi ki, 1925-1926-cı illərdə Tovuzda elmi ezamiyyət zamanı alim həmin dövrün ustad aşığı Hüseyn Bozalqanlıdan "Koroğlu"nun bəzi qollarını toplamış, 1927 və 1929-cu illərdə onları iki müxtəlif nəşr halında çap etdirmişdir. 1927-ci ildə "Azərbaycanı Oyrənən Cəmiyyət" qriifi altında işıq üzü görən ilk nəşrə "Toqat səfəri" və "Bağdad səfəri" adlı iki qol daxil idi.

Əldə olan azsaylı bilgilərdən o da məlum idi ki, 1929-cu ildə "Koroğlu"nun yeni bir nəşri işıq üzü görmüşdü. Burada dastanın dörd qolu "Toqat səfəri", "Bağdad səfəri", "Dərbənd səfəri" və "Dəli Koroğlu və Bolu bəy" qolları daxil edilmişdi. "Koroğlu" dastanının 1929-cu il nəşrinin önəmli məqamlarından biri də bu nəşrə Ahıska türklərindən toplanmış variantın da daxil edilməsi idi. Alimlər tərəfindən çox dəyərli bir variant kimi qiymətləndirilən həmin variant Məhəmməd Bidzinov tərəfindən V. Xulufuya təqdim edilib. M. Bidzinov da öz növbəsində bu "nağılı" Ahıskalı xalq aşığı Məhəmməd Yusifzadə Qoşayevdən yazıya alıb.

Təbii ki, bu gün vəziyyət folklorşünas alim Azad Nəbiyevin səyləri ilə bir qədər dəyişmişdir. Alimin sayəsində Vəli Xiliflu "Koroğlu"sunun hər iki nəşri yenidən işıq üzü görmüşdür.

ƏDƏBİYYAT

1. Vəli Xulufu. İkinci çapa qeyd // Koroğlu (Vəli Xulufu nəşri). Bakı, "Elm", 1999a, s. 1-2.
2. Vəli Xulufu. Başlanğıc əvəzinə // Koroğlu (Vəli Xulufu nəşri). Bakı, "Elm", 1999b, s. 3-13.
3. Koroğlu (Vəli Xulufu nəşri). Bakı, "Elm", 1999. 200 s.
4. Azad Nəbiyev. "Koroğlu" dastanının Xulufu nəşri // Koroğlu (Vəli Xulufu nəşri). Bakı, "Elm", 1999, s. III-XI.
5. Kazımoğlu M. Dövlətçilik düşüncəsinin əsas istiqamətləri və folklor // Folklor və dövlətçilik düşüncəsi. I kitab. Bakı, Elm 2016, s. 8-46.
6. Bəşirova X. "Koroğlu" dastanı: tarixi-mifoloji gerçəklik və poetika. Bakı, 2000.
7. Azərbaycan dastanları. 5 cildə. IV cild (tərtib edən, müqəddimənin və şərhlərin müəllifi M. H. Təhmasib). Bakı, "Elm", 1969.
8. Koroğlu (Tərtib və ön söz M. H. Təhmasibindir). Bakı, "Gənclik", 1982.
9. Sadiq İ. Azərbaycan "Koroğlu" eposu. I kitab. Bakı, "Elm və təhsil", 2015. 248 s.
10. Salmanlı R. "Gizli güllənən alim" (xatirə-memuar). Bakı, "Elm və təhsil", 2016. 185 s.

Açar sözlər: dastan, "Koroğlu", Vəli Xulufu, nəşr, təhlil

Ключевые слова: эпос, «Короглы», Вели Хулуфлу, издание, анализ

Key words: epos, "Koroglu", Vali Khulufu, publication, analyze

Размышления об издании «Короглы» Вели Хулуфлу

Резюме

В статье исследуются вопросы, связанные с изданием Вели Хулуфлу эпоса «Короглы». Как известно, известный Азербайджанский фольклорист Вели Хулуфлу был одним из первых издателей эпоса «Короглы» в Азербайджане. Автор в основном, исследует второе издание эпоса, останавливаясь на вступительном слове Вели Хулуфлу и по пунктам анализирует его мысли. В этом вступлении можно увидеть отношение В.Хулуфлу к топонимам, использованным в эпосе. В данной статье также исследуются диалектологические вопросы в эпосе «Короглы».

Some thoughts about the publication "Koroglu" by Vali Khulufu

Summary

In the article it is said about the problems with the publication "Koroglu" by Vali Khulufu. As it is known, the famous Azerbaijani folklorist Vali Khulufu was one of the first publishers of the epos "Koroglu" in Azerbaijan. The author of the article investigates mainly the second edition of the epos, stopping at the introductory speech of Vali Khulufu and according to the points she analyzes his thoughts. In this introduction one can see the attitude of V. Khulufu to toponyms used in the epos. In the article the dialectological issues in the epos "Koroglu" are also investigated.

RƏYÇİ: dos.S.Abbasova